

Нишонава Озода Джалолиддиновна
фалсафа фанлари доктори, профессора в. б.
Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистан Миллий университети

МАДАНИЙ ИНТЕГРАЦИЯ - УМУМИНСОНИЙЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛИ

Бугун ҳар бир ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва халқаро ўзгариш, ислохотлар умуминсоний маданиятга нима беради, деган савол нуктаи назаридан баҳоланмоқда. Глобал тараққиёт миллий маданиятларни инкор этмайди, балки уларни янада ривожлантиришни, имкониятлардан фойдаланиб жаҳон ҳамжамиятини мустақамлашни назарда тутди. Жаҳон халқлари интеграция ва глобализация йўлидан бораётган экан, ушбу жараёнларни позитив воқеликка айлантириш учун миллий маданиятлар олдидаги муаммоларни ҳам ҳал этиш талаб қилинади.

Узоқ ижтимоий-тарихий ривожланиш жараёнида ўзбек этногенезида турли уруғ, қабила, элатлар ўзаро алоқага киришиб, ўзига хос бир маданият яратганки, айнан ушбу алоқалар ўз атрофида авлодларни бирлаштирган. Ушбу жараёнлар туфайли халқ маданияти ичида ўзига хос беоромлик қарор топган, яъни уруғ, қабила, элатларнинг бир-бирига маданий таъсири, ижодий изланишлар, инновацияга интилиш, плюрализмни қўллаб-қувватлаш ва ниҳоят толерантлик шаклланган. Бир хил бадиий-эстетик образлар ва сюжетларнинг ўзбек, тожик, туркман, қозоқ, қирғиз этномаданиятларида учраши ҳам аслида ўша жараёнлар маҳсулидир.

Ўзбек маданиятидаги умуминсонийлик халқимизнинг бошқа қардош халқлар, энг аввало, Урта Осиёдаги халқлар маданий алоқалари натижасида шаклланган. Шунинг учун нафақат айрим сюжетларда, бадиий-эстетик тасвир ва идеалларда яқинлик, айнанлик, балки бутун бошли асарлар, халқ китоблари, халқ қўшиқлари, куйлари ва ўйинлари, нақш санъатининг бир-бирига яқинлиги мавжуддир. Масалан, “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” достони ўзбек халқ оғзаки ижодида ҳам, туркман халқ оғзаки ижодида ҳам, “Хоразмча лазги” бизда ҳам, озарбайжонларда ҳам мавжуд. Нақшлардаги кўк, ҳаворанг, яшил бўёқлар ўзбек, тожик, қирғиз халқларида кўпроқ учрашини кузатамиз. Туркман гиламларида қизил, саккиз бурчакли нақшлар эса озар ва туркларда кўп қўлланилади. Хуллас, ўзбек маданиятидаги кўпгина бадиий-эстетик тасвирлар, сюжетлар узоқ ижтимоий-тарихий ривожланиш ва маданий интеграция таъсирида шаклланган.

Умуминсонийлик халқлар, миллатлар, давлатлар ўртасидаги дўстона муносабатларни, интеграцияни қўллаб-қувватловчи ғоялар, сюжетлар, асарларда ҳам акс этади. “Алпомиш” достонининг деярли барча туркий халқларда тарқалгани, “Уч оға-ини ботирлар” эртагининг деярли барча халқлар оғзаки ижодида учраши, турли миллат вакилларининг дўстлигини куйлаган сюжетлар, ишқий саргузаштлар халқаро кўчма тасвирлар экани халқ маданияти мудом интеграция таъсирида бўлганини кўрсатади.

Миллий ва умуминсоний хусусиятларнинг шаклланишига этнос яшаган табиий- жўғрофий муҳит, турмуш тарзининг ўзига хослиги, ижтимоий муносабатлар, айниқса меҳнат турлари каби омиллар ҳам таъсир этган. Мазкур омиллар инсоннинг, халқнинг оламга, ён- атрофга ва ижтимоий-маданий ҳаётига таъсир этмай қолмаган. Шунинг учун ҳам турли минтақаларда яшаса-да, табиий-жўғрофий муҳити айнан бўлган халқлар маданиятида ўхшашлик, яқинлик кўплаб топилади.

Ўзбек халқ амалий санъатини маҳсус тадқиқ қилган мутахассислар Хоразм ганч ўймакорлиги, айниқса машҳур халқ санъати устаси, академик уста Ширин Муродов амалий санъати мактаби таъсири бутун Урта Осиё халқлари маданиятида кўзга ташланишини, кўпгина расм, чизги ва геометрик нақш композициялари тақрорланишини қайд этадилар. Амалий санъат сирларидан яхши хабардор, ганч ўймакорлигини пухта эгаллаган халқ усталари Урта Осиёнинг катта шаҳарларида, айниқса бадавлат оилаларда меҳнат қилганлар, уларнинг уй ва меҳмонхоналарини бадиий безатганлар. Мазкур анъана Урта Осиё маданиятида умумий бадиий стилни, эстетик дидни шакллантирган. Ушбу интеграцией алоқалар, муштаракликларни сақлаш ва ривожлантириш,

такомиллаштириш миллий ғоя ва мафкура олдидаги вазифалардан ҳисобланади.

Ўзбек маданиятида интегротив белгилар (функциялар) мудом мавжуд бўлган. Улар ўзбек халқининг Урта Осиё халқлари билан бир жўғрофий ҳудудда яшагани, хўжалик-маданий типлари ва ижтимоий-тарихий ҳаётининг айнанлиги, бир йирик этнос - турк қавмига мансублиги, диний эътиқодларининг бирлиги қабилар билан боғлиқдир. Бу нд ан ташқари, Урта Осиёда турли халқлар (форс, араб, мўғул, рус, грек-македонияликлар) ижтимоий-маданий қадриятларининг синтезлашиб келишини ҳам унутиб бўлмайди. Ушбу белгилар нафақат ўзбекларни, шу билан бирга Урта Осиёдаги барча халқларни ўз атрофида бирлаштириб келган. Ушбу маданиятдаги Шарқ (Хитой, Монғолия, Ҳиндистон, Туркия, араб давлатлари, Кавказ) халқлари маданиятига яқин белгиларнинг мавжудлиги бизни ушбу халқлар тарихи, маданияти, миллий урф-одатларини тўғри тушунишга, этногенез нуқтаи назаридан эса яқин халқ, қавм эканимизни англашга ундайди. Бу эса ушбу халқларни этномаданий қадриятлар атрофида интеграцияга киришиб яшашга даъват этади.

Маданиятдаги диахрон ва синхрон алоқалар бадиий-эстетик воситалар, усуллар, тасвирлар орқали интернационаллашган, умуминсоний моҳиятга эга сюжетларни яратган. Бундай моҳиятни кимдир ўйлаб топган эмас, у асрлар оша этноэстетик эҳтиёжлар ифодаси сифатида халқ ҳаётидан жой олган. Шунинг учун коммуникатив алоқалар фақат тил, семиотика, символлар эмас, улар этномаданиятнинг негизидан жой олган, уруғлар, қабилалар, элатлар ва турли этник уюшмаларни яқинлаштирган, интеграцияга етаклаган парадигмал ҳодисадир.

Маданиятдаги ривожланиш жараёнлари бир томондан, этнос ичидаги элатлар, ҳудудлар, қабилаларнинг умумхалқ маданиятини; иккинчи томондан эса, уларнинг ўз субмаданиятини яратишини ифода этади. Масалан, ўзбек маданияти бир томондан, барча вилоятларда яшовчи аҳолининг, элатларнинг маданиятларини ўз ичига олади (интеграция), иккинчи томондан, уларга ўзига хос бўлган субмаданиятлар яратишни давом эттиришга (дифференциация) имкон беради. Шу тариқа маданиятда умумийлик ва ранг-баранглик, мономаданият ва полистилистик маданият уйғун, бир-бирига таъсир этиб келади. Маданий мерос ушбу интеграция ва дифференциация жараёнларини ўзида ифода этади ва анъанавийлик ва замонавийлик ўртасидаги диалектик боғлиқликни таъминлайди.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, миллий маданиятлар ассимиляцияни ҳеч қачон ёқтирмаган, балки улар ихтиёрий-ижодий интеграция тарафдори бўлганлар. Шунинг учун ҳам этномаданиятлардаги дифференциал хусусиятлар ҳамон ўз таъсирини ўтказиб келади. Бироқ асрлар синовидан ўтиб, тарихий-маданий парадигмага айланган халқ ижоди ва санъатида умуминсоний эстетик идеалга интилиш мавжуддир. Бу интилиш халқлар, маданиятлар ўртасида қадимдан давом этиб келаётган алоқалар, интеграциялар таъсирида шаклланганки, уни энг деспотик тузум ҳам тўхтатолмаган. Мазкур умумий ижтимоий-тарихий тараққиёт қонуни миллий маданиятларни умуминсоний идеалга талпинишга ундайди. Миллий маданиятда умуминсоний идеалнинг қарор топиши ушбу талпинишнинг маҳсулидир.

Ҳозирги даврда маданиятнинг коммуникатив функцияси кескин кенгайган, унда глобал ўзгаришларга мувофиқ трансформация жараёнлари кечмоқда. Айниқса, билвосита мулоқот шакллари (мобил телефон, интернет) мазкур функцияда туб ўзгаришлар ясамоқда. Бугун маданиятларнинг бир-бирига тез яқинлашуви, тажриба алмашуви ва бир-бирини бойитиши содир бўлмоқда. Мутахассислар фикрига кўра, “маданиятнинг глобаллашуви муқаррар воқеликка айланмоқда, унга қарши туриш ёки уни рад этади имконлар ақлдан оз гаи телбалардир”.

Шу билан бирга коммуникатив функция миллий маданиятларнинг ранг-баранглигига зиён етказмаслиги, маданиятлараро мулоқотларни миллий манфаатларга мувофиқ кечишига ҳалақит бермаслиги, ўзга халқлар маданиятини қарор топтиришга қаратилмаслиги дар қор. Халқаро мулоқот, интеграция умуминсоний қадриятларни, нормаларни қарор топтиришга қанча ёрдам бермасин, улар экспанция кайфиятидаги маданиятнинг ҳукмрон кучга айланишига хизмат қилмаслиги керак.

Миллатнинг, халқнинг тарихий-маданий парадигмаси, ўзига хослиги, генезиси, шаклланиши ва бошқа этнослар билан алоқалари улар, улардаги динамик ўзгаришлар орқали аниқланади. Миллат, халқ мавжуд экан, миллий маданиятни инкор қилиш ёки унинг конвенционал (этник ва миллий)

негизларини унутиш мумкин эмас. Ушбу конвенционал негизларнинг уйғунлиги асосида шаклланган қарашлар, моддий ва маънавий бойликлар, артефактлар, анъаналар халққа, миллатга ўзлигини англаш имконини беради, уларни ижтимоий-тарихий жараёнларнинг субъектига айлантиради.

Хулоса шуки, Урта Осиёдаги этномаданий жараёнлар ўзига хос интеграция ҳосиласи сифатида кечган. Яъни, биринчидан, бундай маданий интеграция тарихий ривожланишнинг бевосита таъсири эди; иккинчидан, ўз тарихи ва динамикасига эга Урта Осиё цивилизациясининг асоси бўлган; учинчидан, минтақа халқлари учун умумий, универсал бўлган маънавий бойликлар қарор топган. Шунинг учун ҳам минтақамиз халқлари бир- бирининг маданиятларини, анъаналари ва бадиий-эстетик фикрларини, ғояларини ҳеч қандай изоҳсиз, таржимонсиз тушунади, уларни бошқа минтақалардаги этномаданиятлардан

осонгина фарқлай олади. Куйларидаги сертуйғулик ва ўйноқилик, рақсларидаги нафислик ва чакқонлик, нақшларидаги сержилолик ва ранглар танлашда табиатга тақлидлик, оғзаки ижодидаги эпиклик ва полистилистика, халқ байрамлари ва томошаларидаги очиклик ва синкретлик ўлкамиз халқлари маданиятидаги бадиий-эстетик ўзига хосликлардир.

Янгиланаётган Ўзбекистонда миллий маданиятни ривожлантириш, унинг тарихий, тарбиявий ва бадиий-эстетик имкониятларидан фойдаланиш борасида илмий, амалий изланишлар ўтказиш йўлга қўйилди. Халқ ижоди ва санъатининг кўпгина турларини ривожлантиришга давлат раҳбарлик қилмоқда. Бироқ ҳали олдимизда ўзбек маданиятини қардош халқлар маданияти билан интеграцией алоқаларини ҳамда ушбу алоқалар тизимида бошқа миллий маданиятлар қиёсини ўрганиш вазифаси турибди. Яъни, ўзбек миллий маданиятини қардош халқлар маданияти билан қиёсий таҳлил қилиш, ўзаро интеграция жараёнларини ўрганиш даркор.

АДАБИЁТЛАР:

1. Shermukhamedova, N. A. "Philosophy." Tashkent: Noshir (2012).
2. Нишанова, Озода Джалолитдиновна. "О 'ZBEK ETNOMADANIYATI GENEZISINING ILMIY TANLILI.'" *ФИЛОСОФИЯ И ЖИЗНЬ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ* 3 (14) (2021).
- 3.